

पर्यावरण संरक्षण अधिनियम, 1986

राज्यसेवा व UPSC — संपूर्ण One-Liner Revision

अधिकृत India Code मधील अधिनियमाच्या कलमांनुसार मांडणी केली आहे.

क्र.	One-Liner
1	नाव — पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, 1986 — Environment (Protection) Act, 1986.
2	अधिनियम क्रमांक — 29 of 1986.
3	अधिनियमाची तारीख — 23 मे 1986.
4	मुख्य उद्देश — पर्यावरणाचे संरक्षण व सुधारणा आणि पर्यावरणीय प्रदूषण रोखणे.
5	पार्श्वभूमी — 1972 च्या स्टॉकहोम परिषदेत घेतलेल्या निर्णयांच्या अंमलबजावणीशी या कायद्याचा संबंध आहे.
6	लागू क्षेत्र — संपूर्ण भारत.
7	अंमलबजावणीची तारीख — 19 नोव्हेंबर 1986.
8	कलम 1 — संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रारंभ याबाबत तरतूद.
9	कलम 2 — पर्यावरण, पर्यावरणीय प्रदूषक, पर्यावरणीय प्रदूषण, घातक पदार्थ इत्यादींच्या व्याख्या.
10	पर्यावरणाची व्याख्या — जल, वायू, जमीन तसेच मानव, इतर सजीव, वनस्पती, सूक्ष्मजीव व संपत्ती यांच्यातील परस्परसंबंधांचा समावेश होतो.
11	पर्यावरणीय प्रदूषक — पर्यावरणाला हानिकारक ठरू शकणारा घन, द्रव किंवा वायुरूप पदार्थ.
12	पर्यावरणीय प्रदूषण — पर्यावरणात पर्यावरणीय प्रदूषकाची उपस्थिती.
13	घातक पदार्थ — ज्यामुळे मानव, सजीव, वनस्पती, सूक्ष्मजीव, संपत्ती किंवा पर्यावरणाला हानी होऊ शकते असा पदार्थ.
14	कलम 3 — पर्यावरणाचे संरक्षण व सुधारणा तसेच प्रदूषण प्रतिबंध, नियंत्रण व कमी करण्यासाठी केंद्र सरकारला व्यापक अधिकार.
15	कलम 4 — अधिकाऱ्यांची नियुक्ती व त्यांच्या अधिकारांची/कार्याची तरतूद.
16	कलम 5 — केंद्र सरकारला आवश्यक दिशानिर्देश देण्याचा अधिकार.
17	कलम 6 — पर्यावरणीय प्रदूषण नियंत्रित करण्यासाठी नियम करण्याचा अधिकार.
18	कलम 7 — उद्योगांनी निर्धारित मानकांपेक्षा जास्त पर्यावरणीय प्रदूषकांचे उत्सर्जन किंवा विसर्ग करू नये.
19	कलम 8 — घातक पदार्थ हाताळताना निर्धारित प्रक्रियात्मक सुरक्षितता पाळणे आवश्यक.
20	कलम 9 — अपघाती किंवा अनपेक्षित प्रदूषण झाल्यास संबंधित माहिती संबंधित प्राधिकरणांना देण्याची तरतूद.
21	कलम 10 — अधिकृत अधिकाऱ्यांना प्रवेश व तपासणीचे अधिकार.
22	कलम 11 — नमुने घेण्याचा अधिकार व त्यासाठीची प्रक्रिया.

क्र.	One-Liner
23	कलम 12 — पर्यावरणीय प्रयोगशाळांची तरतूद.
24	कलम 13 — सरकारी विश्लेषकांची नियुक्ती.
25	कलम 14 — सरकारी विश्लेषकांच्या अहवालासंबंधी तरतूद.
26	कलम 15 — अधिनियम, नियम, आदेश किंवा निर्देशांचे उल्लंघन केल्यास शिक्षेची तरतूद.
27	कलम 16 — कंपन्यांकडून झालेल्या गुन्ह्यांबाबत तरतूद.
28	कलम 17 — शासकीय विभागांकडून झालेल्या गुन्ह्यांबाबत तरतूद.
29	कलम 18 — सद्भावनेने केलेल्या कार्याचे संरक्षण.
30	कलम 19 — गुन्ह्यांची न्यायालयीन दखल घेण्यासंबंधी तरतूद.
31	कलम 20 — माहिती, अहवाल किंवा विवरणपत्रे मागविण्याची तरतूद.
32	कलम 21 — कलम 3 अंतर्गत स्थापन प्राधिकरणातील सदस्य/अधिकारी/कर्मचारी यांना सार्वजनिक सेवक मानण्याची तरतूद.
33	कलम 22 — काही न्यायालयांच्या अधिकारक्षेत्रावर मर्यादा.
34	कलम 23 — केंद्र सरकारला अधिकारांचे प्रत्यायोजन करण्याची तरतूद.
35	कलम 24 — इतर कायद्यांशी या अधिनियमाचा संबंध.
36	कलम 25 — केंद्र सरकारला नियम बनविण्याचा अधिकार.
37	कलम 26 — या अधिनियमाखाली बनविलेले नियम संसदेसमोर ठेवण्याची तरतूद.
38	अधिनियमाचे प्रकरण — प्राथमिक तरतुदी, केंद्र सरकारचे सामान्य अधिकार, प्रदूषण प्रतिबंध/नियंत्रण/कमी करणे आणि विविध तरतुदी अशी रचना आहे.
39	महत्त्वाचे वैशिष्ट्य — हा पर्यावरण संरक्षणासाठी व्यापक स्वरूपाचा केंद्रीय कायदा आहे.
40	केंद्र सरकारची भूमिका — पर्यावरणाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना करण्याचा प्रमुख अधिकार केंद्र सरकारकडे आहे.
41	मानके — प्रदूषकांच्या उत्सर्जन/विसर्गासाठी पर्यावरणीय मानके निश्चित करण्यास कायदेशीर आधार मिळतो.
42	घातक पदार्थ — त्यांच्या हाताळणीसाठी सुरक्षा उपायांचे पालन करणे बंधनकारक आहे.
43	तपासणी — अधिकृत अधिकाऱ्यांना परिसरात प्रवेश करून तपासणी करता येते.
44	नमुना तपासणी — पर्यावरणीय नमुने घेऊन अधिकृत प्रयोगशाळेत तपासणी करण्याची व्यवस्था आहे.
45	पर्यावरणीय प्रयोगशाळा — कायद्याच्या अंमलबजावणीसाठी प्रयोगशाळा व सरकारी विश्लेषकांची व्यवस्था केली आहे.
46	कायदा व नियम — या अधिनियमाअंतर्गत पर्यावरण (संरक्षण) नियम, 1986 करण्यात आले.
47	EIA शी संबंध — पर्यावरणीय मंजूरीसंबंधी व्यवस्था या अधिनियमातून मिळालेल्या अधिकारांखाली विकसित झाली आहे.
48	पर्यावरणीय क्षेत्रे — पर्यावरणीय मानके, घातक पदार्थ, पर्यावरणीय मंजूरी, पर्यावरण-संवेदनशील क्षेत्रे, तटीय नियमन क्षेत्र इत्यादींसाठी या कायद्याच्या अधिकारांचा वापर केला जातो.

परीक्षेसाठी अतिमहत्त्वाचे 15 One-Liners

1. पर्यावरण संरक्षण अधिनियम = 1986
2. अधिनियम क्रमांक = 29 of 1986
3. अधिनियमाची तारीख = 23 मे 1986
4. संपूर्ण भारतात लागू = होय
5. अंमलबजावणी = 19 नोव्हेंबर 1986
6. प्रमुख पार्श्वभूमी = स्टॉकहोम परिषद, 1972
7. कलम 2 = महत्त्वाच्या व्याख्या
8. कलम 3 = केंद्र सरकारचे व्यापक पर्यावरणीय अधिकार
9. कलम 5 = दिशानिर्देश देण्याचा अधिकार
10. कलम 6 = पर्यावरणीय प्रदूषणासंबंधी नियम
11. कलम 7 = मानकांपेक्षा अधिक प्रदूषक उत्सर्जन/विसर्गास प्रतिबंध
12. कलम 8 = घातक पदार्थ हाताळणीतील सुरक्षितता
13. कलम 10 = प्रवेश व तपासणी
14. कलम 11 = नमुने घेणे
15. कलम 25 = नियम बनविण्याचा केंद्र सरकारचा अधिकार.

स्मरणसूत्र

“2-व्याख्या → 3-अधिकार → 5-दिशा → 6-नियम → 7-उत्सर्जन → 8-घातक पदार्थ → 10-तपासणी → 11-नमुना → 12-प्रयोगशाळा → 13-विश्लेषक → 15-शिक्षा → 25-नियम”.

अतिरिक्त One-Liners

पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, 1986 हा भारतातील 'छत्री कायदा' (Umbrella Legislation) मानला जातो.

1984 च्या भोपाळ वायू दुर्घटनेनंतर हा कायदा करण्यात आला.

हा कायदा संविधानाच्या अनुच्छेद 253 (आंतरराष्ट्रीय करारांच्या अंमलबजावणीसाठी कायदा) अंतर्गत संसदेने केला.

जल (प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम — 1974; वायू (प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम — 1981; पर्यावरण संरक्षण अधिनियम — 1986.

EIA अधिसूचना (1994, सुधारित 2006) पर्यावरण संरक्षण अधिनियमाखालीच जारी करण्यात आली.

CRZ (Coastal Regulation Zone) अधिसूचना (1991 पासून) पर्यावरण संरक्षण अधिनियमाखालीच जारी झाली.

प्लास्टिक कचरा, ई-कचरा व घातक कचरा व्यवस्थापनाचे नियम या अधिनियमाच्या अधिकाराखाली बनविले जातात.

पर्यावरण, वन व हवामान बदल मंत्रालय (MoEFCC) हे या कायद्याच्या अंमलबजावणीचे नोडल मंत्रालय आहे.

राष्ट्रीय हरित लवाद (NGT) कायदा — 2010; पर्यावरणीय खटल्यांच्या जलद निकालासाठी स्थापन.

स्मरणसूत्र: पर्यावरण संरक्षण = 1986 = 29 of 1986 = 23 मे 1986 = स्टॉकहोम 1972 = कलम 3 (केंद्राचे अधिकार).